

SAADET İKESUS ALTAN'IN HAYATI VE SES EĞİTİMİ KİTABININ İNCELEMESİ

LIFE OF SAADET İKESUS ALTAN AND REVIEW OF "VOCAL EDUCATION" BOOK

Ömer TÜRKMEÑOĞLU*
Hande YILMAZ**

Özet

Müzik eğitiminde ilklere imza atmış bir eğitimci olmanın yanı sıra, operadaki sanat hayatında da ilkler yaratan başarılı bir sanatçı olan Saadet İkesus Altan hakkında çok fazla araştırma yapılmamıştır. Bu sebeple bu araştırma Altan'ı tanıtmak, başarılarına, yaşamı boyunca yaptığı ilklere yer vererek bunları gelecek nesillere aktarmak ve ses eğitimi alanında yazılmış ilk kitabı inceleyerek sonuçlarını ortaya koymak amacıyla yapılmıştır.

Araştırmada, literatür taraması yöntemi kullanılarak Altan'ın hayatı araştırılmış ve yazmış olduğu "Ses Eğitimi ve Korunması" adlı kitabın incelemesi yapılmış, inceleme sonucunda günümüz ses eğitimi kitaplarıyla karşılaştırılarak, güçlü ve zayıf bulunan yönleri ortaya konmuştur.

Kaynaklardan edinilen bilgilerle ve yapılan incelemelerle ulaşılan sonuçlar açıklanmıştır.

Altan Avrupa'da sahneye çıkan ilk Türk kadın opera sanatçılarındandır. Günümüze kadar yetişmiş birçok ses sanatçısı ve eğitimcisinin hocası olması sebebiyle "hocaların hocası" olarak anılmaktadır. İlk Türk kadın ses eğitmeni, opera yönetmeni ve ses eğitimi alanındaki ilk kitabın yazarıdır.

Altan'ın, Türk gırtlığına uygun bir teknik geliştirmek için kendi bilgi birikimlerini, deneyimlerini ve aldığı eğitimlerini kitabına aktarması, kitabın

---

* Doç. Dr., Gazi Üniversitesi Güzel Sanatlar Bölümü Müzik ABD
Ankara /TÜRKİYE, omerturkmenoglu@gazi.edu.tr. ORCID: 0000-
0002-2539-3600

** Doktora Öğrencisi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Güzel
Sanatlar Eğitimi Bölümü Müzik Eğitimi ABD Ankara /TÜRKİYE
handeyilmazofficial@hotmail.com ORCID: 0000-0001-5649-1708

yazıldığı döneme göre oldukça donanımlı ve günümüzde bu yönde yazılmış kitaplarla kıyaslanamayacak ölçüde güçlü olduğu saptanmıştır. Türkiye’de alanında yazılmış diğer kitaplara temel oluşturması bakımından çok önemlidir. Altan, kendisinden sonraki kuşaklara hem sanatçı hem de eğitmen olarak çok büyük örnek teşkil etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Saadet İkesus Altan, ses eğitimi, kitap incelemesi

Abstract

Not much research has been done on Saadet İkesus Altan, a successful artist who created firsts in the art life in opera in addition to being an educator who broke grounds in music education. For this reason, this research was carried out in order to introduce Altan, to pass on her achievements and the firsts she made throughout his life, to transfer them to future generations, and to reveal the results by examining the first book written in the field of vocal education.

In the research, Altan's life was investigated using the literature review method and the book “Vocal Education and Conservation” was reviewed. As a result of the review, its strengths and weaknesses were revealed comparing it with today's vocal education books.

The information obtained from the sources and the results obtained by the reviews are explained.

Altan is one of the first Turkish female opera singers to perform in Europe. She is known as the "doyen of the educators" because she is the educator of many vocal artists and educators who have been trained until today. She is the first Turkish female voice instructor, opera director and author of the first book in the field of vocal education.

With Altan's transfer of her knowledge, experience and education to her book in order to develop a technique suitable for the Turkish throat, it has been determined that the book is quite well equipped compared to the period when it was written and is incomparably powerful than the books written in this direction. It is also important to provide a basis for other books written in this field in Turkey. Altan sets a great example to the next generations, both as an artist and as an educator.

Key Words: Saadet İkesus Altan, vocal education, book review

Giriş

1.1 Ses Eğitimi Kurumlarının ve Türk Operasının Başlangıcı

Cumhuriyetimizin Kurucusu Ulu Önder Mustafa Kemal Atatürk birçok alanda reform ve değişiklikler yapmıştır. Cumhuriyet’in ilan

edilmesiyle birlikte müzik eğitime ve müzik sanatının kurumsallaşmasına da etkisi olmuştur. Sanatın, bir milleti geliştirip medeni alemde bir üst kademeye çıkaracağını, sanatsız kalan bir milletin hayat damarlarından birinin kopmuş olacağını ifade eden Ulu Önder Mustafa Kemal Atatürk, bu alana öncülük ederek yenilikler getirmiştir.

Atatürk'ün sanatla ilgili söylediği şu söz bu alana verdiği önemi ortaya koymaktadır:

Bir millet sanattan ve sanatkardan mahrumsa tam bir hayata malik olamaz. Böyle bir millet bir ayağı topal, bir kolu çolak, sakat ve alil bir kimse gibidir. Sanatsız kalan bir milletin hayat damarlarından biri kopmuş demektir (Wikisöz, 2021). Bu ifadeden de anlaşıldığı gibi bir devletin kalkınması ve ilerlemesi için en temel ve en önemli etkenlerden biri sanattır, dolayısıyla müziktir.

Cumhuriyet ilan edildiğinde Türkiye'de iki müzik kurumu bulunuyordu. Biri Mızıkai Hümayun, diğeri ise Darülelhan'dı. Darülelhan 1917 yılında kurulmuş, 1921 yılında kapatılmış, fakat Cumhuriyetin ilanı ile yeniden açılmıştır. Darülelhan belediye konservatuarına dönüştürülmüş, bu kurumda Türk müziğinin yanı sıra Batı müziği eğitimi de verilmeye başlanmıştır. Türk müziğiyle Batı müziği eğitiminin birlikte verildiği tek kurumdur.

Osmanlı döneminde, genellikle Türk musikisi üzerine eğitim verilen Darülelhan'da nazariyat, Türk musiki usulleri, solfej, şan, Türk dini musikisi, musiki tarihi, Türk musiki aletleri, piyano, viyolonsel ve kompozisyon gibi derslere yer verilmekteydi. İlkokuldan sonra dört yıllık bir süre içerisinde eğitim veren kurum, önemli musiki eserlerini tespit etmek, notaya almak, yayınlamak ve folklor araştırmaları gibi son derece önemli ilmi çalışmalar yapmıştır (Madak, 2019, s.20).

Darülelhan'da ses eğitimi dersleri verilmiştir. Fakat bu dersler daha çok taklit yoluyla meşk usulüne dayalıdır. Cumhuriyetin ilanından sonra ses eğitimiyle ilgili çalışmalar yapılmaya başlanmış ve eğitim için yurtdışına öğrenciler gönderilmiştir. Ses eğitiminin kurumsallaşması, okullara ders olarak girmesi ve sadece ses sanatçısı yetiştiren bölümlerin kurulması bu dönemde olmuştur.

Cumhuriyetin ilanı ile birlikte 1 Eylül 1924 yılında Ankara'da kurulan ve 1 Kasım 1924'te 6 öğrencisi ile hizmete giren Musiki Muallim Mektebi, Türk Müzik tarihi açısından çok önemli bir yere

sahiptir. Bu kurum Türkiye Cumhuriyeti'nin müzik alanında öğretmen yetiştiren ilk kurumudur (Uçan, 2005, s.226-233).

Türkiye'deki müzik eğitiminde temel amaç; kendi öz müziğimizden kopmadan, Batının bilgisinden, eğitiminden, teknik ve temelinden yararlanarak geliştirilmiş bir müzik sistemi oluşturmak, oluşturulan bu müziği duyurmak, yeni nesillere aktarmak ve eğitimini vermektir. Bu amaç doğrultusunda açılan kurumlardaki programlar da ona göre şekillenmiştir.

Mustafa Kemal Atatürk'ün Cumhuriyet dönemi müzik ilkelerini belirlerken, Ziya Gökalp'in düşüncelerinden etkilendiği görülmektedir. Bu anlamda, Atatürk müzik ilkelerini "Türk halk müziğini temel alıp Batı'da geliştirilmiş çok sesli teknik ve yöntemleri kullanarak yeni bir müziğin yoğrulması" şeklinde belirlemiştir (aktaran Madak, 2019, s.17).

Ulusal, ince duyguları, düşünceleri anlatan, yüksek deyişleri, söyleyişleri toplamak, onları bir an önce genel son musiki kurallarına göre işlemek gerekir. Ancak böylelikle Türk ulusal musikisi yükselebilir, evrensel musikide yerini alabilir" (aktaran Çuhadar, 2015, s.23).

Cumhuriyetin kurulduğu yıllarda büyük önder Atatürk'ün müzik eğitimine verdiği önem doğrultusunda Musiki Muallim Mektebi Ders Programında ses eğitimi ile ilgili bazı derslerin verilmesi sağlanmış, Türkiye'de müzik eğitimi ve bu bağlamda ses eğitiminin somut yanları saptanarak incelenmiştir (Töreyn, 2008, s.8).

Ülkemizdeki eğitim kurumlarında ses eğitimiyle ilgili derslerin ve ders adlarının kronolojik olarak sıralanması şu şekildedir:

Ses eğitimi dersi ülkemizde ilk olarak 1925-1931 Musiki Muallim Mektebi eğitim programlarında "Vocal" adı altında okutulmuştur. 1936 yılında Ankara Devlet Konservatuvarında "Anadal Ses", Gazi Eğitim Enstitüsü'nde 1941'den 1969 yılına kadar "Şan-Koro" adı altında, 1969'da "Ses Eğitimi (Şan)" olarak okutulmuştur (Ayaz, 2017, s.201).

Cumhuriyet dönemi bestecilerimizden Ahmet Adnan Saygun ilk Türk operası olan ve librettosunu Münir Hayri Egelî'nin yazdığı "Özsoy" operasını bestelemiş, sergilemiş ve bu alanda öncü isimlerden biri olarak hem yeni besteler yazmaya devam etmiş hem de yeni bestelerin yazılmasında diğer bestecilere cesaret vererek yol açmıştır.

Atatürk'ün bizzat ilgisi, desteği, yönlendirme ve yönergeleriyle Ahmet Adnan Saygun ve Necil Kazım Akses tarafından üç opera bestelenmiştir. "Özsoy" operasından sonra ikinci Türk operası Ahmet Adnan Saygun'un bestelediği tek perdelik "Taş Bebek", üçüncü Türk operası Necil Kazım Akses'in bestelediği "Bay Önder" operasıdır. Bu operalar kurumsallaşma yolunda bir ışık olmuş ve Atatürk'ün yeni girişimleriyle Milli Eğitim Bakanlığı bünyesinde Güzel Sanatlar Müdürlüğü kurulmuştur.

Dünya standartlarındaki opera ekolüne hâkim olmanın yanı sıra, Türk'e ait opera ekolü oluşturmak için de çalışmalar yapılmıştır. Bunun için şan tekniği çalışmalarıyla birlikte Türkçe diline uygun doğru artiküleyle söylenebilen Türkçe şan tekniği çalışmaları ve eğitimi için gerekli girişimler de yapılmıştır. Bu sebeple konservatuarların opera bölümlerine "Türkçe Metinli Müzikli Diksiyon" dersleri eklenmiştir.

Türkiye'de operanın ve buna bağlı olarak da şan eğitiminin gelişimi, Cumhuriyetin ilanını takip eden yıllarda ivme kazanmış, Atatürk'ün her alanda yaptığı çağdaşlaşma hareketlerinin bir örneği olarak, 26 Kasım 1934'te Milli Eğitim Bakanının başkanlığında oluşturulan kurul ile "tüm okullarda çok sesli müzik uygulamasına geçilmesi, halk katlarında opera, operet konser v.b aracılığıyla yeni beğenin yaygınlaştırılması, yeni besteci ve usta çalgıcıların yetiştirilmesi ve devletçe korunması" kararı alınmıştır (Ayaz, 2017, s.188).

1930'lu yıllarda Musiki Muallim Mektebi içerisinde geçici olarak kurulmuş konservatuar sınıfları yer almaktadır. Bu sınıflar ilerleyen tarihlerde Ankara Devlet Konservatuarı adını alarak sanatçı yetiştirmek için müzik eğitimi verilen bir kurum olacaktır. Bu kurumda dünya çapında Türk sanatçı ve eğitimciler yetişmiştir.

1936 yılında Ankara Devlet Konservatuarı bünyesine Opera ve Şan Bölümü kurulmuştur. Bu bölüme o dönemin en iyi şan pedagoglarının (Fredri Bohm, Elvira Hidalgo, Apollo Granforte) getirilmesiyle eğitim sağlam bir temele oturtulmuştur. Bu şan pedagogları ilk opera sanatçılarının yetiştirilmesine büyük katkıda bulunmuşlardır. Daha sonra bu şan pedagoglarının yanı sıra, Saadet İkesus Altan, Muazzez Gökmen gibi şan pedagogları da değerli opera sanatçılarının yetişmesini sağlamışlardır. Böylece dünya standartları düzeyinde Türk Opera Ekolü kurulmuştur (Ayaz, 2017, s.187).

16 Mayıs 1940 yılında Büyük Millet Meclisinde çıkartılan bir yasa ile Musiki Muallim Mektebi içerisinde idareten kurulmuş konservatuvar sınıflarının: “Müzik, Opera, Bale ve Tiyatro bölümlerini içine alan bir Devlet Konservatuvarı’na dönüşmesi sağlanmıştır.” (aktaran Madak,2019, s.27).

1940’lı yıllar, çağdaşlaşma yönünde önemli adımların atıldığı bir dönem olmuştur. Çıkarılan yasalarla ve alınan kararlarla bir milletin gelişimi ve uygarlık seviyesine çıkabilmesi için o milletin sanat alanında önemli bir adım atması gerektiği vurgulanmıştır. Sanatçılar, sanatçıların yetiştirilmesinde etkili olacak eğitimciler ve eğitim yolları desteklenmiştir. Eğitim kurumlarında yapılan yeniliklerin yanı sıra cumhuriyet döneminde opera sanatının icrasının yapılabilmesi için de devlete bağlı kurumlar açılmıştır. Buna bağlı olarak Ankara’da özel bir yasayla Ankara Devlet Opera ve Balesi kurulmuştur.

Ses sanatçılarının yetişebilmesi, yeni ve daha güzel işler yapıp daha ileriye gidilebilmesi için müzik alanıyla ilgili eğitime ağırlık verilip, daha çok çalışmalar yapılması gereklidir. Cumhuriyet döneminde çok sayıda yetenekli Türk sanatçıların ve eğitimcilerin yetişmiş olmasına rağmen bu alanda konuyla ilgili çok fazla kaynağımız bulunmamaktadır. Saadet İkesus Altan, bu alandaki eksikliği görüp öncü olarak ilk ses eğitimi kitabını çıkarmış fakat ses eğitimine temel teşkil eden bu kitap üzerine çok fazla çalışma yapılmamıştır.

1.2 Saadet İkesus Altan

2.1 Saadet İkesus Altan’ın Yaşamı ve Kişilik Özellikleri

Kaynaklara göre Saadet İkesus Altan, 3 Mart 1916 yılında İstanbul’da doğmuştur. Henüz küçük yaşlardayken güzel sanatlarla ilgilidir. Babasının keman çalması, annesinin piyano çalıp şarkı söylemesi nedeniyle sanatla iç içe büyümüştür.

İlkokulu Ankara Gazi Kemal Paşa İlkokulunda, lise eğitimini de Ankara Kız Lisesinde tamamlamış ve ilk sanatsal etkinliklerini lisede gerçekleştirerek deneyimlemiştir.

Altan’ın sanata gerçek anlamda yönelimi lise yıllarında olsa da daha çok küçük yaşlarda müzik ve tiyatroya olan yeteneği kendini belli etmiştir. Henüz ilkokula giderken resmi olarak kabul edilmemiş İstiklal Marşı’nı tek seferde ezberleyip söylemesi bunun örneklerinden birisidir (Şahinoğlu, 1999, s.9).

Altan, 1934 yılında liseden mezun olduktan sonra üniversitede veterinerlik bölümünde eğitimine devam etmiştir. Bu bölümde okurken bir taraftan da halkevinde tiyatro çalışmalarını sürdürmüştür. Müziğe de ilgisi olması sebebiyle bu alanda eğitimler almaya başlamış ve ilk şan eğitimini Musiki Muallim Mektebinde Nurullah Şevket Taşkiran'dan almıştır.

Altan, halkevindeki temsillerin birinde Ulu Önder Atatürk'ün huzurunda 'Şahbaz' rolünü oynar. Altan'ın öğretmenlerinin yanı sıra Ulu Önder Atatürk de daha o günlerde onun yeteneğini, cevherini farkederek ve eğitim alması için Avrupa'ya gönderilmesini ister. Bu sıralarda Altan, Ankara'da yeni kurulan konservatuara kabul edilir ve sanata olan ilgisi ağır bastığı için veterinerlik bölümünden ayrılarak konservatuvara başlar. Altan, çok yetenekli ve başarılıdır. Bu yeteneğinden dolayı öğretmenleri onun, Almanya'daki bir eğitim için verilecek bursa başvurusunu sağlarlar. Öğretmenlerinin bir amacı da orada aldığı eğitimle yurda döndükten sonra Türkiye Cumhuriyeti'nin kalkınması için bu alanda çalışması ve müzik alanının geliştirilmesine katkı sağlamasıdır. Birkaç öğrenciyle birlikte Berlin'e müzik eğitimi almak için gönderilir. Öğretmenlerinin ve Ulu Önder Atatürk'ün Altan'ın yeteneğini keşfetmesi, bu yönde desteklenmesi büyük bir sanatçının ve eğitimcinin ortaya çıkmasını sağlamıştır.

Eğitim ve sanat hayatı boyunca çok zor dönemler yaşamıştır. Almanya'da o dönemde Yahudilerle ilgili yaşanan olayların içinde kalmış, öğrenciliği döneminde bursu kesilmiş, aç kalmış, çalışma hayatında "Aryan" belgesi olmadığı için iş verilmemiştir. Bu talihsizlikler özel hayatında da peşini bırakmamıştır. Tüm zorluklarla mücadele ederek Avrupa'da adından oldukça başarılı bir şekilde söz edilen bir sanatçı olmuştur. Bir kaynakta Altan'ın yaşadığı zorluklardan biri şöyle anlatılmaktadır:

Bir Yahudi ailesinin yanında kalmaktadır ve onlarla Kasım 1938'deki Pogrom yani katliam gecesini yaşar. Sokakta camlar kırılmaya ve Yahudilerin dükkânları yakılmaya başlanınca, ev sahibesi bunun onları koruyacağı umuduyla onun Türk olduğunu gösteren kartvizitini evin kapısına asar. Saadet ailenin değerli eşyalarını korumaya alır. O geceyi aile hiçbir zarar görmeden atlatır (Zentrum, 2013, s.2).

Altan, orkestra şefliği sınıfından Alman Helmut Henze'yi sever. Ama talihsizlikler yine yakasını bırakmaz. Çünkü Türk olarak Aryan belgesi alamaz bu sebeple de bir Alman ile evlenemez.

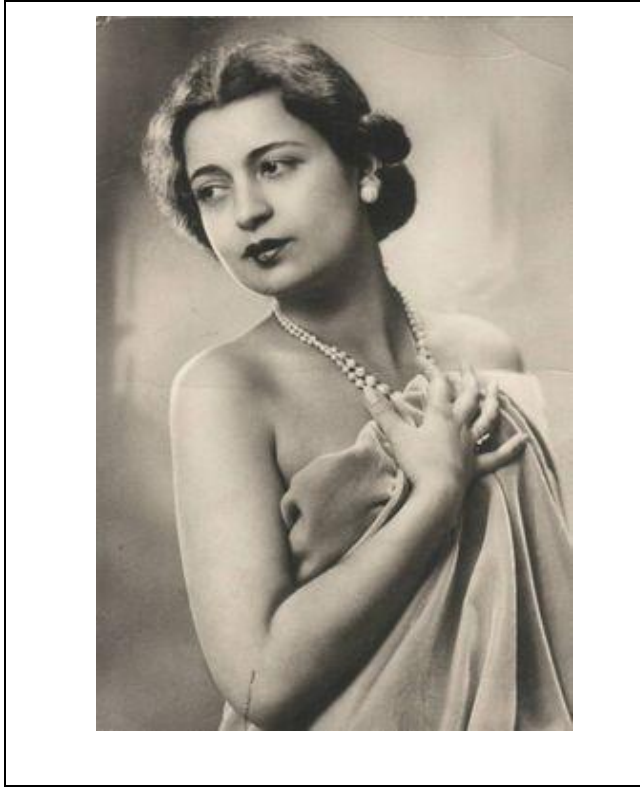
Saadet, meslekî yönden de hükümetle sorun yaşamaya başlar. 1940 Ağustosunda Berlin Konservatuarından mezun olur. Bir Alman sahnesine çıkabilmek için Alman Kültür Dairesine üye olmalıdır. Ama bunun için gereken Aryan belgesini alamadığı için, Saadet başta buraya kabul edilmez. Ancak aksi takdirde radyo programlarına çıkmayacağını söyleyince Naziler geri adım atarlar (Zentrum, 2013, s.2).

Saadet İkesus Altan, yurda döndükten sonra hem konservatuvarlarda ses eğitimi dersinin öğretmenliğini yapmış hem de sanatçı olarak görevine devam etmiştir. Yaşamının son zamanlarını Ankara'da oğlunun yanında geçirmiş ve 12 Aralık 2007 tarihinde 91 yaşında dünyaya gözlerini kapatmıştır.

2.2 Saadet İkesus Altan'ın Sanat Yaşamı

Saadet İkesus Altan, müziğin birçok alanında ilklerin kadınıdır. Türkiye'de operanın kurucularındandır. Avrupa'da oynayan ilk Türk opera sanatçılarındandır. Türkiye'nin ilk şan pedagogudur. Türk operasının ilk kadın opera yönetmeni (Rejisör) dir. Türk operasının bugünlere gelmesinde gerek sanatçı olarak, gerek eğitimci olarak, gerekse rejisör olarak çok büyük başarılarla imza atmıştır. Günümüze kadar gelen birçok ses sanatçısının ve eğitimcinin arkasında Altan vardır. Cumhuriyetin ilk yıllarında ilk konservatuvarda ve müzik okullarında Türk ses eğitimcilerinin hocası olmuştur. Bu sebepledir ki tüm opera camiası onu 'hocaların hocası' olarak bilir.

Şekil 1: Sanatçı Saadet İkesus Altan

Saadet İkesus Altan, eğitim için Berlin'e gider ve sanat hayatına da orada öğrenciliği döneminde başlar. Berlin Radyosunda çeşitli performanslar gerçekleştirir. Sanatçı, 1940 yılında mezun olarak Berlin'deki eğitimini bitirir. Altan, mezun olduktan sonra Frankfurt ve Duisburg Operası'nın sınavlarına girip ikisini de kazanır. Fakat kendine daha fazla imkân sunmasından dolayı Duisburg Operası'nı tercih eder ve üç yıllık bir sözleşme imzalar. Duisburg Operası'nda profesyonel sanat yaşamına Rigoletto'nun Maddalena (1940) karakteriyle başlar. Yeteneğinden dolayı "yeni bir Maddalena" başlıklı haberle Alman basınında yer alır. Sanatçı bu başarılı temsilinden sonra Almanya'daki ilk başrolünü alır ve aynı yıl E. Humperdinck'in 'Hansel und Gretel' operasındaki 'Hansel' başrolünü oynar. Yine sanatçı farklı yerlerde birçok 'Carmen' temsilleri yapar. Başarılı 'Carmen' temsillerinden sonra Duisburg Operasına geri döner. Bu sırada 'Carmen' operasında başrol oynayan sanatçı tesadüffen hastalanır ve Altan bu rolü üstlenmek

durumunda kalır. Bu rolü 24 saat gibi kısa bir sürede üstlendiği için kanun gereği sürekli oynama hakkı elde eder. Alman basını Altan'ı "Alman operasının gururu" olarak ilan eder. 1941 yılında Altan Türkiye'ye çağrılır. Sanatçı Türkiye'ye döndüğünde, Carl Ebert de 'Fidelio' operasının temsili için hazırlık yapıyordu. Başrolü kimin oacağı düşünülürken Altan'ın dönüşüyle bu soru cevabını bulmuş olur ve rolü Altan oynar. 13 Şubat 1942 tarihinde Türkiye'deki ilk opera temsilini 'Fidelio' operasındaki 'Leonore' rolüyle gerçekleştirir.

Ancak bu temsille ilgili ayrı bir parantez açılması gerekir. Sanatçıya verilen bu rol, bir mezzosoprano rolü değildi. Daha tiz bir sese sahip sanatçıların oynaması gereken bir roldü, bundan ötürü sanatçı ve hocası Maria Schultz, bu role itiraz etmişlerdir. Fakat itirazları sonuç bulmamıştır (Madak, 2019, s.56).

Maria Schultz'un itirazının sebebini daha açık ifade etmek gerekirse, rolün sesine uygun bir parti olmamasından dolayı Altan'ın sesini bozabileceğini düşünmüş olmasıdır. Sanatçının, tüm deneyimleri sonrasında eğitim alanındaki amacı sadece sesleri eğitmek değil, meslek yüzünden bozulmuş sesleri düzeltip, aksak ve eksik yönlerini bulup gidermek olmuştur. Bu durumdan dolayı sahne temsillerinin yanı sıra opera ve ses alanındaki diğer çalışmalarına da ağırlık vermiştir. Türk operasının gelişiminde büyük başarılar imza atmıştır. Aynı yıl içinde Ankara Devlet Konservatuarı'nda şan hocası olarak görevlendirilmiştir. Altan, buradaki eğitimlik göreviyle Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk kadın ses eğitmeni olmuştur.

Bunların dışında rejisörlükle ilgili çalışmalar da yapan Altan, ilk rejisi denemesini 18 yaşında Halkevinde 'Düşünüş Ayrılığı' eseriyle gerçekleştirmiştir. Bu alandaki ilk profesyonel deneyimini ise Muhsin Ertuğrul'un önerisiyle Mozart'ın 'Cosi Fan Tutte' adlı opera eserini sahneye koyarak yapar. Bu operayla ilk Türk kadın yönetmeni unvanını alır ve birçok oyunu sahneye koyar. Ayrıca Altan, buna ek olarak aralarında 'Don Carlos', 'La Traviata', 'Maça Kızı', 'Hansel ve Gretel', 'Maskeli Balo', 'Alayın Kızı', 'Eugene Onegin' gibi operaların olduğu 50 kadar eseri Almanca, İtalyanca ve İngilizce dillerinden Türkçe'ye çevirerek Türk Opera dünyasına kazandırmıştır. Daha sonra İstanbul Konservatuarına geçerek orada şan dersleri vermeye başlar bir taraftan da birçok opera ve müzik eserini Türkçe'ye çevirir. Ayrıca kendi biyografik öykülerini anlattığı "Kara Böcek" adlı bir biyografi kitabı yazmıştır.

Altan, opera sanatını daha büyük kitlelere duyurmak, sevdirmek ve tanıtmak için uzun yıllar Ankara radyosunda ‘Opera Saati’ adlı bir program hazırlayıp sunar.

Kısaca Altan, hayatını sanata adanmıştır. Gerek opera alanının gelişimi için, gerekse müzik eğitimi için birçok çalışmalar yapmıştır. Ülkemizi yurtdışında başarılı bir şekilde temsil eden bir sanatçı olmanın yanı sıra Türkiye’de operanın ve müzik eğitiminin gelişmesi amacıyla hayatının her döneminde büyük uğraşlar vermiştir.

2.3 Saadet İkesus Altan’ın Eğitimciliği

Saadet İkesus yalnızca bir opera sanatçısı değil, aynı zamanda başarılı bir müzik eğitimcisidir. Altan’ın çok yönlülüğü, müziğin birçok dalında başarılar ve yenilikler getirir. Sanatçılığındaki başarılarının yanı sıra eğitimciliğiyle de ülkemizin gelişimine büyük katkı sağlar.

1941’de Ankara Devlet Konservatuvarı’nda ilk Türk kadın ses eğitimcisi olarak göreve başlayan Altan, sahne çalışmalarını (icracılığı), ses eğitimciliğini, opera çevirmenliğini ve rejî çalışmalarını aynı anda yürütür.

Opera ile ilgili çalışmalarını birkaç farklı yoldan yürüten sanatçı, 1955 yılında Ankara Devlet Operasına öğretmen olarak atanmıştır. Ayrıca Ankara’da Gazi Eğitim Enstitüsünde ve İstanbul Atatürk Eğitim Enstitüsünde yıllarca opera ve ses eğitimi üzerine dersler vermiştir. Sanatçı Ankara’da bulunduğu dönemlerde, Ankara Radyosunda Alaturka Sanatçılarına ses eğitimi dersleri vermiştir. Altan verdiği eğitimlerle dönemin en önemli sanatçılarının yetişmesinde büyük rol oynamıştır (aktaran Madak, 2019, s.60).

Sanatçı kitlesel müzik eğitimine katkıda bulunabilmek için, Ankara Radyosu’nda sunuculuğunu da yaptığı *Opera Albümünden* (1942) adlı bir program hazırlar. TRT (Türkiye Radyo Televizyon Kurumu) ile ilgisi yalnızca program yapmakla kalmayan sanatçı, aynı zamanda geleneksel Türk müziği radyo sanatçılarına ses, nefes ve diksiyon dersleri de verir (aktaran Güleç, 2010, s.123). Bazı kaynaklara göre Emel Sayın ve Muazzez Abacı gibi Türk sanat müziğinin duayyen ses sanatçılarına da ders verir.

Şekil 2: Eğitimci Saadet İkesus Altan

Altan, öğretmenliği boyunca, Türk gırtlığına uygun bir teknik geliştirmeye çalışır. Almanya'da eğitim görmüş, Alman ekolüne bağlıdır fakat İtalyan eğitimcilerle de çalışmış ve tecrübesini geliştirmiştir. Buradan yola çıkarak aldığı eğitimler ve kendi deneyimleriyle yeni tecrübesini, “kişiyeye uygun şan yapmak” üzerine oluşturmuştur.

Ayrıca Türkiye'de ses eğitimi alanında ilk kitap olan “*Ses Eğitimi ve Korunması*” adlı kitabı yazmıştır. Bu kitabı yazmaktaki amacını şu sözlerle dile getiriyor:

“Bu tarz eserlerin en değerlilerinden birini dilimize çevirecek yerde, yeni bir eser yazmanın zorluklarına katlanmamın sebebi, memleket çocuklarının bünye ve imkanlarına en uygun yolun, onları yıllar boyunca yetiştirmeye çalışmış bir öğretmenin, deneylerini yazmakla elde edilebileceğine inanmış olmamdır” (İkesus, 1965, s.önsöz).

Altan, ayrıca Türkiye'nin ses eğitimi alanında yapılmış ilk kitabı olan ‘*Ses Eğitimi ve Korunması*’ adlı eseri ile de yıllarca bu alanda elde ettiği tüm bilgileri oraya aktararak ses eğitimi akademik boyutlarıyla ortaya koymuş ve Türkiye'ye opera ve ses eğitimi açısından muazzam bir katkı bırakmıştır (Madak, 2019, s.62).

Sanat ve eğitimcilik yaşamı boyunca edindiği deneyimlerle bu alandaki icra yanlışlıklarını ve eğitim hatalarını düzeltip bunların eksik taraflarını gidermiştir.

Türk Opera sanatçılarının uzun yıllar boyunca yabancı hocalar (Alman ve İtalyan) tarafından eğitim almaları artikülasyon, vurgu gibi konularda bazı hatalara sebep olmuştur. Türkçe'nin yabancı dil vurgularıyla söylenmesinden dolayı Altan, bir eserin hazırlanması sürecinde müzikli diksiyonun, ansambl (*fr.ensemble*) ve sahne çalışmaları kadar gerekli ve önemli olduğunu vurgular.

Altan, eğitimci olmanın verdiği mutluluğunu, işini nasıl bir tutku ve zevkle yaptığını şu güzel sözlerle özetlemiştir:

Müzik enstrümanlarının en güzeli olan insan sesinin eğitimi, çok zor olduğu kadar da güzel ve zevkli bir şeydir (İkesus, 1965, s.IV). Eskiden bir sesim vardı, şimdi yüz sesim var. Bir yerine bin rolüm var öğrencilerimle... Mabedde başrahiplik yapamazsan, zangoç olmalı, yani hoca gibi (Oral, 1990, s.270).

Türkiye'deki ses eğitiminin temelini atan ve günümüzdeki birçok ses sanatçısı ve eğitimcinin yetişmesinde büyük etkisi olan bir eğitimcinin, sanatçının, rejisörün yani Saadet İkesus Altan'ın, müziğin birçok alanında öncü olmasına ve yeniliklere imza atmasına rağmen çok fazla tanınmaması ve hakkında araştırmalar yapılmaması üzücü bir durumdur.

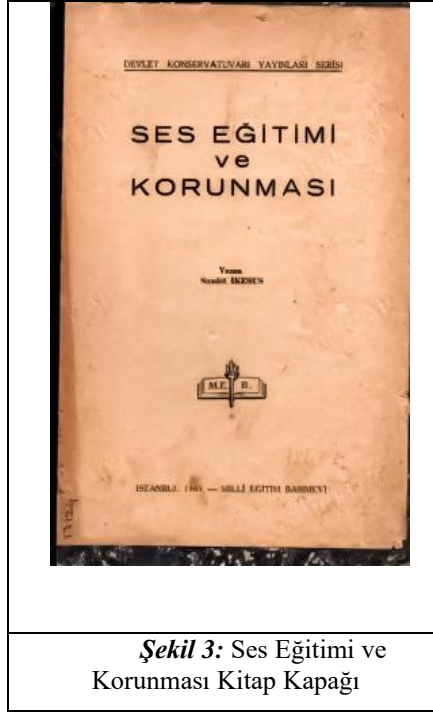
2019 yılında Süleyman Demirel Üniversitesi bu konuda sevindirici bir girişimde bulunarak Güzel Sanatlar Fakültesi bünyesinde, Saadet İkesus Altan'ın adını taşıyan bir resital salonu açmıştır.

1.3 Saadet İkesus Altan'ın Kitap İncelemesi

Bu bölümde Altan tarafından, ses eğitimi alanında yazılmış olan "Ses Eğitimi ve Korunması" adlı ilk kitabın incelemesi, bazı başlıklar altında ele alınarak çeşitli yönleriyle yapılmıştır.

1.3.1 Kitabın genel bilgileri:

Kitabın tam adı, Ses Eğitimi ve Korunması, yazarı ise Saadet İkesus'tur. Kitap 1965'te Milli Eğitim Basımevi tarafından İstanbul'da 52 sayfa olarak basılmıştır. Hazırlanış bakımından iki bölümden oluşan kitap konu başlıklarıyla birlikte şu şekildedir:

Şekil 3: Ses Eğitimi ve Korunması Kitap Kapağı

İlk bölümde insan sesinin nasıl oluştuğu, insan sesini oluşturan organların anatomik ve fiziki yapısı ile işlevleri ayrıca ses hastalıklarıyla ilgili konular ele alınmış; ikinci bölümde ise ses eğitimine başlangıç, ses renkleri, nefes kullanımı ve türleri, ses çıkarma ve vokaller- konsonlar, rezonans için ses egzersizleri ve kusurlu sesler konuları anlatılmıştır.

1.3.2 Kitabın özeti:

Bu başlıkta kitabın bölümleri ayrıntılı bir şekilde ele alınarak incelenmiştir.

İlk bölümde insanın ses organı ayrıntılı bir biçimde anlatılarak, ses organını oluşturan her kıkırdak yapı, doku ve bağ ayrı ayrı tanıtılmış ve açıklanmıştır. Tıbbi terimler anlamlarıyla birlikte verilmiştir. Daha sonra üst solunum yollarından başlayarak ciğerlere kadar uzanan solunum yolu hastalıkları üç başlık altında ele alınmıştır. Bu başlıklar burnun ödev (görev) ve hastalıkları, boğaz hastalıkları, trekea-bronş hastalıkları'dır.

İkinci bölümde ses eğitime başlamadan önce sesin özelliklerinin bilinmesi ve o özelliklere uygun bir metotla eğitime başlanması gerektiği vurgulanmıştır. Bir kişinin ses eğitime başlamadan önce ‘kulak burun boğaz’ uzmanına muayyene olup sağlıklı olup olmadığını ve sağlıklıysa eğitime başlanması, buluş çağında ses çalışmalarının yapılmaması, doğru nefes alıp ses cinsinin ne olduğunun doğru belirlenmesi gerektiği anlatılmıştır. Bu bölümdeki konu başlıkları sesin ilk dinlenişi, ses cinsleri, seslerin eğitime başlarken sınıflandırılması, nefes, ses çıkarma, vokaller-sessiz harfler (konsonlar), rezonans, egzersizler, tizler-pesler, kusurlu sesler ve sesin alarm belirtileri şeklindedir.

Kitabın yazılış amacı hakkındaki görüşünü İkesus şu şekilde ifade ediyor:

Ankara Devlet Konservatuarındaki yirmi yılı aşan öğretmenliğim sırasında edindiğim sayısız deneylerden genç nesli yararlandırmak amacıyla başladığım bu kitabı, şarkı söylemek sanatını kendilerine meslek edinenlerle ses eğitmeni olmak isteyen gençlere yardımcı olmak için yazdım (İkesus, 1965, s.III).

Yani İkesus, deneyimlerini aktarmak, öğrencilerinin bu kitaptan yararlanmasını ve ses icracısı olarak bu alanı meslek edinmiş kişilerle ses eğitmeni olacak kişilere yardımcı olmasını sağlamak amacıyla yazmıştır. Ülkemizin çocuklarına uygun bir şekilde ses eğitiminin teknik yapısını sistemleştirip kitap haline getirerek bizlere akademik bir kaynak bırakmıştır.

İkesus, ses eğitimi alanında yazılmış birçok kaynağı Türkçe’ye çevirerek de bu alana katkı sağlayabilirdi. Ancak kendi bilgi, birikim ve deneyimlerini aktarmak istemiştir. Buradaki amacını da şu sözlerle ifade etmiştir:

Bu tarz eserlerin en değerlilerinden birini dilimize çevirecek yerde, yeni bir eser yazmanın zorluklarına katlanmamın sebebi, memleket çocuklarının bünye ve imkanlarına en uygun yolun, onları yıllar boyunca yetiştirmeye çalışmış bir öğretmenin deneylerini yazmakla elde edebileceğime inanmış olmamdır (İkesus, 1965, s.III).

Özetle kitap, yukarıda belirtilen amaçlara uygun yazılmış olup, insanın ses organının tanınması, sesin nasıl çıkarılması gerektiğiyle ilgili bilgilerin yanı sıra eğitimde yapılmaması gereken şeyler üzerinde de durmuş ve ses eğitiminin hangi süreçlerle başlaması gerektiğini adım

adım anlatmıştır. Bu sebeple eğitmene, eğitmen adayına, ses sanatçısına, ses eğitimi alacak her öğrenciye faydalı bir başlangıç olmakta ve bir gidiş yolu oluşturmaktadır. Buradan hareketle baktığımızda bu kitap, ses eğitimi alanına büyük bir katkı sağlamaktadır. Bu alanda güncel kitapların yazılmasına temel oluşturan bir kaynak olması bakımından önemlidir. Belki yabancı kökenli kitaplar da temel kaynak olarak alınabilirdi. Fakat yazarın, kendi deneyimlerini aktarmak istemesindeki amacında da belirttiği üzere, memleketimizdeki çocukların bünye ve imkanlarına en uygun yolun bulunması, uluslararası prensiplere bağlı kalmakla birlikte kendi temel kurallarımıza uyularak yazılmış bir kitap olması açısından, bu alanda çalışmış olan bir Türk sanatçı ve eğitimci yazarın kaynağını temel almak daha anlamlı ve yararlı olacaktır.

Ayrıca 1965 yılında yazılmış bir kitap olarak yorumlamak gerekirse, bu alanda daha önce Türkçe olarak basılmış yol gösterici başka bir kaynak olmamasına rağmen dönemine göre çok iyi hazırlanmış bir kitaptır. Ses üzerine her türlü ayrıntı düşünülüp ayrı ayrı başlıklar altında açıklaması yapılmıştır. Nasıl ki bir enstrümanın hakimiyetini en ileri düzeye götürmenin yolu enstrümanını tanıyıp özelliklerini bilmekten geçiyorsa, ses enstrümanı için de bu böyledir. Bu kitap ses konusundaki hakimiyetin sağlanması için, ses enstrümanının fiziksel yapısı ve özellikleri hakkında detaylı bilgiler vermiştir.

Sesin fizyolojisinin anlatıldığı kısımda ses organının fiziksel yapısından bahsedilirken aynı zamanda tıbbın konusu olduğu için burada bazı tıbbi terimler kullanılmıştır. Bu terimler, konu içinde açıklamaları yapılarak anlatılmıştır.

Kitaptan kimlerin yararlanabileceğine baktığımızda, oldukça geniş bir kitleye hitap ettiğini görüyoruz. Amaç bölümünde bahsedilen grupların yanı sıra şarkı söyleme sanatını meslek edinmiş kişiler, ses eğitimi olacak öğrenciler, hobi olarak şarkı söylemek isteyenler, sesini kullanan her türlü meslek grubuna ait kişiler (tiyatrocular, farklı branştaki öğretmenler, yöneticiler, imamlar, spikerler, sunucular, idareciler... gibi) sesini az ya da çok kullanan geniş bir kitleye hitap ediyor. Kaufman bu geniş kitlenin ses kullanımını farklı dört gruba ayırmıştır:

1. Grup ses kullanıcıları başta ses sanatçıları ve tiyatro oyuncularının oluşturduğu “seçkin ses kullanıcıları” olarak

adlandırılmıştır. 2. Grup ses kullanıcıları ise “profesyonel ses kullanıcılarıdır”, din görevlileri, santral memurları gibi ancak orta derecede ses bozukluğunda mesleklerini icra ederken zorlanırlar. 3. Grupta “non-vokal profesyoneller” olarak tanımlanan politikacı, öğretmen ve avukat gibi meslek gruplarını içermektedir. Bu gruptaki hastalar çok şiddetli ses kısıklığı olduğunda çalışamazlar. 4. Grup ise terzi, işçi gibi profesyonel amaç ile sesini kullanmayan gruptur (aktaran Evren vd., 2020, s.31).

Böyle geniş bir kitleye hitap eden kitap, birçok yerde yaygın bir şekilde hem ders kitabı hem de kaynak kitap olarak kullanılabilir. Şan ve koro derslerinde, diğer meslek gruplarının eğitimlerinin verildiği ve sesin etkin olarak kullanıldığı bölümlerde ses eğitimi adıyla ders kitabı olarak; ayrıca hobi amaçlı müzik eğitiminin verildiği kurumlarda ve kurslarda ses eğitimi dersleri için kaynak kitap olarak kullanılabilir.

1.3.3 Kitapla ilgili değerlendirme:

Genel olarak baktığımızda konuların sınıflandırılması açısından kitap iki değil, beş bölüme ayrılmalıydı. Bu bölümler, şu başlıklar altında oluşturulmalıydı:

Birinci bölüm, kitaptaki gibi, insan sesinin oluşumu, insan sesini oluşturan organların fiziki yapısı ve işlevleri; ikinci bölüm ses hastalıkları; üçüncü bölüm ses cinsleri, nefes kullanımı ve türleri, ses çıkarma ve vokaller-sessiz harfler (konsonlar); dördüncü bölüm rezonans için ses egzersizleri; beşinci bölüm kusurlu sesler.

Günümüzde bu alandaki diğer kitaplarla karşılaştırıldığında kitabın hem güçlü hem de bazı zayıf yönleri ortaya çıkmaktadır.

Güçlü yönleri şu şekildedir: Ses eğitimi için yol gösterici bir kitap olmanın yanı sıra çok önemli bir ses sanatçısının, Avrupa’daki ilk Türk Opera Sanatçısı, yurtdışında bu alanda iyi isimlerden aldığı eğitimi kendi deneyimleriyle harmanlayarak yazdığı bir kitap olması bakımından günümüzde bu yönde yazılmış birçok kitapla kıyaslanamayacak ölçüde güçlüdür. Ses eğitimine başlayacak olan kişilerin neler yapması gerektiği hususunda yol gösterici adımlar tek tek verilmiştir. Egzersizler tüm yönleriyle ele alınarak anlatılmıştır. O egzersizlerde yapılması ve yapılmaması gereken şeyler ve bu konudaki bazı deneyimler de aktarılmıştır. Öğrencinin ihtiyaçlarına ve öğretmenin yaklaşımlarına da yer verilmiştir. Kitapta anlatılan konular,

oldukça açık ifadelerle aktarılmış ve egzersizler anlaşılır bir şekilde ifade edilmiştir.

Zayıf yönleri ise: İçindekiler bölümü yoktur. Kitapta, işlenen konuların tüm başlıklarını görmek mümkün değildir. Bu yüzden bilgi almak istenilen bir konuyu bulmak için tüm sayfalara tek tek bakılması gerekir. İnsanın ses organlarının tanıtımı fazla ayrıntılı verilmiştir. Hangi kasın veya kıkırdak hareketinin hangi sesi çıkarmada ne hareket yaptığını ve özelliklerinin neler olduğunu, sesi kullanırken temel olarak ses organlarının hangi bölgesinde nasıl bir hareket olduğunu ve o bölgenin ne işe yaradığının anlatılması, ses eğitimi alacak olan bir kişi için yeterli olacaktır. Daha çok tıbbın konusu olması bakımından bu alanda tıbbi kaynaklardan yararlanıldığı ve onun için bu kadar ayrıntılı bilgi verildiği düşünülmektedir. Yazıldığı döneme oranla çok iyi durumda olsa da günümüzdeki kitaplarla kıyaslandığında görseller biraz yetersiz kalıyor. Görsellerin daha net ve anlaşılır olması açısından renklendirilmesi düşünülebilirdi. Farklı kıkırdaklar ve farklı kaslar değişik renklerde olabilirdi. Dönemine göre oldukça kapsamlı yazılmış bir kitaptır fakat günümüzdeki yeni çalışmalar ve eğitimlerle kıyaslandığında bazı konular eksik kalmıştır. Ana ve alt başlıklar net olarak ayrılmamıştır. Bazı başlıklara yer verilmemiş veya başlıklar ayrıntılı olarak anlatılmamıştır. Örneğin: Artikülasyona, vokaller ve sessiz harfler konusuna değinilmiş ama ayrıntılı ve yeterli açıklama yapılmayıp artikülasyonda önemli derecede etkisi olan yüz kasları hareketleri ve rahatlığı başlığıyla gevşeme konusuna da yer verilmemiştir. Bel Canto tekniği anlatılmamış, şan eğitimi terimlerinden bahsedilmemiştir. Buna ilave olarak nüans konusuna hiç değinilmemiştir. Günümüz şartlarında sesi etkileyen bazı faktörlerin daha belirgin hale gelmesi sebebiyle, sesin sağlığı konusunda ses hastalıklarından bahsedilip korunması için yapılması gerekenler açıklanırken yine bu bölümde yer alması gereken ve ses çıkarmada büyük etkisi olan stresin sese etkisi, beden gücü kaybı veya beslenmenin sese etkisi gibi konulara yer verilmemiştir. Sınırlı sayıda teknik çalışma ve egzersiz örneklerine yer verilmiştir. Kadanslı ses egzersizleri, legato, staccato, vokaller ya da konsonlar için ses egzersizleri, register geçişleriyle nefes ve diyafram için ses egzersizleri bir başlık altında ayrı ayrı olarak verilmemiş olduğu gibi bu amaçlara yönelik egzersiz notaları da bulunmamaktadır. Ses eğitimi konusunda eser türlerine ve ses eğitiminin tarihsel sürecini anlatan bir bölüme yer verilmemiştir. Ancak ses eğitiminin tarihsel süreci konusu sadece

Saadet İkesus'un kitabında değil, günümüz ses eğitimi kitaplarında da yer almamaktadır.

Kitabın zayıf yönleri, iki farklı dönem ve imkanlara ait kitapların karşılaştırılması yapılarak ele alınmıştır. 1965 yılındaki şartlarla günümüz şartları eşit değildir ve o yıla göre oldukça kapsamlı, başarılı, yenilikçi ve yol gösterici bir kitaptır. Zayıf yönleri başlığının farklı dönem ve imkanlarla kıyaslanarak yapıldığının göz önünde tutmak, yetersizlik ve başarısızlık anlamına gelmediğini vurgulamak gerekir.

1.3.4 Sonuç:

Sonuç olarak Saadet İkesus Altan, yaşadığı birçok zorluklara rağmen, müziğin birçok alanında büyük mücadeleler vererek çok verimli çalışmalar yapmış bir isimdir. İcracılığıyla yurtiçi ve yurtdışında başarılar kazanmış; yaptığı çevirilerle, rejisörlüğünü yaptığı oyunlarla, bu alanda yetiştirdiği ses sanatçıları ve öğretmenlerle ülkemizin kültürel ve sanatsal kalkınmasına katkı sağlamıştır. Bunları yaparken bir yandan da gelecek nesillere, alanında yazılmış ilk kitap olması bakımından ayrıcalıklı bir öneme sahip özel ve temel bir kaynak olan “Ses Eğitimi ve Korunması” adlı kitabı bırakmıştır. Tüm bu alanlarda tek tek başarı sağlamak bile çok zor bir iş iken İkesus, büyük başarılarla hepsinin üstesinden gelmiştir. Müzik alanına ve ülkemize kattıkları için kendisine minnet borçluyuz.

Kaynakça

- Ayaz, N. (2017). Cumhuriyet'in ilanından sonra Türkiye'de ses eğitiminin tarihsel gelişimi. *Kalem İşi Dergisi*, 5(10), 183-202
- Çuhadar, H. (2015). Atatürk'ün müzik devrimi. *Çanakkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24(2), 19-30
- Evren, G.F., Baydağ, C., Akıncı, M.Ş., Bolat, M., Kürkcüoğlu, S., Öztürk, T., Kar, T., Malkoç, T. (2020). *Ses eğitiminden sahneye*. İstanbul: Gece Kitaplığı
- Güleç, E. S. (2010). Türk operasında eğitimin öncüsü: Fatma Saadet İkesus (3 Mart 1916- 12 Aralık 2007). *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(13), 120-124
- İkesus, S. (1965). *Ses eğitimi ve korunması*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi
- Madak, R. U. (2019). *Türk operasında üç öncü kadın: Semiha Berksoy, Saadet İkesus Altan, Leyla Gencer* (Yüksek lisans tezi). Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adıyaman
- Oral, Z. (1990). *Sözden Söze (Söyleşiler)*. İstanbul: Cem Yayınevi.
- Töreyn, A. M. (2008). *Ses Eğitimi*. Ankara: Sözkese Matbaacılık.

Ömer TÜRK MENOĞLU- Hande YILMAZ
Saadet İkesus Altan'ın Hayatı ve Ses Eğitimi Kitabının İncelemesi
Life of Saadet İkesus Altan and Review Of "Vocal Education" Book

Uçan, A. (2005). *Müzik eğitimi temel kavramlar – ilkeler –yaklaşımlar ve Türkiye'deki durum*. Ankara: Evrensel Müzikevi.

Şahinoğlu, A. (1999). *Saadet İkesus Altan Yaşamı, Sanatçılığı, Eğitimciliği ve Türk Opera Sanatındaki Yeri* (Yüksek lisans tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir.

Vikisöz (2021, 2 Nisan). Mustafa Kemal Atatürk/ sanat, sanatçı. Wikiquote.

https://tr.wikiquote.org/wiki/Mustafa_Kemal_Atat%C3%BCrk/Sanat_Sanat%C3%A7%C4%B1

Zentrum, A. F (2021,13 Mart). Saadet İkesus Altan biyografi.

Annefrank. <https://www.annefrank.de/mensch/tr/saadet-ikesus-altan/biografie/>